

**ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

Бадира Валентина Андріївна

УДК: 343.26 (477)

**ВИПРАВЛЕННЯ ЖІНОК, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ЯК МЕТА
ПОКАРАННЯ**

Спеціальність: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2006

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі кримінального права Гуманітарного університету „Запорізький інститут державного та муніципального управління”

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, професор
Денисова Тетяна Андріївна,
Гуманітарний університет „Запорізький інститут державного та муніципального управління”, декан юридичного факультету

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Трубніков Василь Михайлович,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, заступник декана юридичного факультету, завідуючий кафедрою кримінально-правових дисциплін
кандидат юридичних наук, доцент
Юзікова Наталія Семенівна,
Дніпропетровський національний університет, завідувача кафедрою кримінального права та процесу

Провідна установа: Одеський юридичний інститут Харківського національного університету внутрішніх справ,
кафедра кримінального права та кримінології (м. Одеса)

Захист відбудеться “13” квітня 2006 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.03 у Львівському національному університеті імені Івана Франка (79000, м. Львів, вул. Січових Стрільців, 14)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5)

Автореферат розісланий “07” березня 2006 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат юридичних наук, доцент

В.О. Семків

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Розвиток суспільства неминуче має бути пов'язаний із повагою до людини, її прав, свобод, сили і слабкостей внутрішнього світу та проблем життя у суспільстві. Шлях, який торує Україна до стандартів Європейського Співтовариства, показав, що у царині кримінально-виконавчої системи нашого суспільства багато що було змінено на краще, однак, ще більше залишається того, що чекає змін, і ці зміни будуть тестом на гуманістичний розвиток суспільства незалежної України.

Прийняття нового Кримінально-виконавчого кодексу України визначило особливу роль такої мети покарання, як виправлення засуджених, що відповідає загальному гуманістичному спрямуванню нового кримінально-виконавчого законодавства, а не лише переслідуванню мети кари та превенції. Виправлення засуджених, як мета покарання, відіграє інтегруючу роль у системі усіх цілей покарання, оскільки є запорукою їхньої ресоціалізації, а відтак, найбільшої ефективності покарання.

Особливий статус жінки у суспільстві як матері, виховательки підростаючого покоління, трудівниці пред'являє підвищені вимоги до її моральності, поведінки та соціальної відповідальності. Тому неможливо виміряти шкоду суспільству, завдану жіночою злочинністю. Засуджені жінки потребують особливої уваги при застосуванні карально-виховних засобів впливу, а ефективністю їх виправлення будуть показники зменшення рецидиву злочинів.

Обрання такого виду покарання, як позбавлення волі на певний строк, задля дослідження мети виправлення засуджених жінок, обумовлено тим, що цей вид покарання відзначається високим рівнем репресивності і, як свідчать численні дослідження вітчизняних та іноземних науковців, найбільш пов'язаний із негативними для особи наслідками (вторинна криміналізація, стигматизація, втрата соціальних навичок, втрата суспільно корисних зв'язків тощо).

Необхідно осмислити виправлення жінок як комплексне явище, аналіз якого не може зосередитись лише на кримінально-правових чи кримінологічних, або ж тільки кримінально-виконавчих аспектах цієї проблеми. Виділення „кримінально-виконавчого” розуміння виправлення засуджених не досить коректне, адже кримінально-виконавче право є похідним від кримінального права, згідно з принципом матеріального зв'язку кримінального і кримінально-виконавчого права. Однак, кримінальне право щодо цілей покарання не повинно базуватися лише на схоластичних положеннях, а має будувати відповідні нормативні положення на підставі знань кримінологічних, кримінально-виконавчих, психологічних, педагогічних, соціологічних та інших закономірностей.

Оскільки виправлення засуджених є не тільки результат, а й процес, то вибір гендерного підходу у дослідженні вказаної проблеми зумовлений об'єктивними особливостями впливу умов

відбування/виконання покарання у виді позбавлення волі на засуджених жінок з огляду на соціальну, психологічну і біологічну специфіку цієї категорії засуджених. Саме особливості впливу на засуджених до позбавлення волі жінок умов (процесу виправлення) відбування/виконання покарання виправдовує застосування у дослідженні зазначеного підходу. Зважаючи на те, що у науковій літературі вважається доведеним те, що мета перевиховання соціалізованої особи є недосяжною в місцях позбавлення волі, уявляється, що перевиховання не співвідноситься із жодною із цілей покарання, оскільки постановка такої мети в сучасних умовах є, принаймні, некоректною.

Без дослідження питання критеріїв виправлення засудженої, можливих його стадій, факторів, що можуть позитивно і негативно впливати на виправлення та закріплення позитивних результатів виправного процесу, вивчення було б неповним і таким, що не враховує системності і надзвичайної складності, багатогранності проблеми. Мета виправлення засудженої жінки пов'язана не лише із правовим впливом на останню, а й з усім розмаїттям соціальних та індивідуальних чинників.

Зважаючи на те, що нормативне закріплення мети виправлення засуджених у КК носить інструментальний, програмний характер, реалізація виправної функції покарання відбувається від початку проголошення обвинувального вироку і конкретизується у кримінально-правових відносинах після набуття законної сили вироку суду. Отже, це приводить до висновку, що дослідження проблеми виправлення засуджених до позбавлення волі жінок, як мети покарання, повинно бути пов'язане із завданнями дослідження ефективності кримінально-виконавчих та постпенальних засобів виправлення засудженої.

Світові та вітчизняні дослідження свідчать про пряму залежність між ефективністю виправного впливу на засуджених і діяльністю та якість персоналу УВП і всієї кримінально-виконавчої системи. Нехтування зазначеним питанням пов'язане із ризиком неповноти, а відтак, не системності дослідження проблеми, оскільки роль персоналу у досягненні мети виправлення засуджених, а особливо жінок, була і залишається незаперечною у силу самого свого існування. Надбання науки кримінально-виконавчого права, як за кордоном, так і у нашій країні свідчать про необхідність трансформації кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну, що вимагає її деєтатизації і впровадження у систему інституцій громадянського суспільства, як рівноправного партнера у реалізації кримінально-виправної політики сучасного суспільства.

Дослідженням питань виправлення засуджених жінок приділялося не так багато уваги. Серед учених, які досліджували певні його аспекти, можна назвати праці Ю.М. Антоняна, В.В. Голіни, Т.А. Денисової, А.Ф.Зелінського, В.М. Зирянова, О.М. Костенка, В.О. Меркулової, О.С. Міхліна, А.Х. Степанюка, В.М. Трубнікова, Г.Ф. Хохрякова.

Наукове підґрунтя у дослідження цієї проблеми заклали також роботи вітчизняних та іноземних вчених, а саме Г.А. Аванесова, Ю.А. Алфьорова, В.М. Анісімкова, М.І. Бажанова, О.В. Беци, М.О. Беляєва, І.Г. Богатирьова, М.М. Гернета, О.А. Герцензона, В.К. Грищука, І.М. Даньшина, С.І. Дементьєва, М.Г. Деткова, В.М. Дрьоміна, О.І. Зубкова, І.І. Карпеця, О.Г. Колба, В.О. Корчинського, Л.Г. Крахмальникова, В.А. Львовочкіна, П.П. Михайленка, М.П. Мелентьєва, О.Є. Наташева, Й.С. Ноя, С.В. Познишева, О.Б. Пташинського, Г.О. Радова, О.Л. Ременсона, М.С. Рибалка, О.В. Романенка, В.І. Рудника, Є.Л. Стрельцова, М.О. Стручкова, Ф.Р. Сундурова, Ю.М. Ткачевського, І.В. Упорова, О.В. Уса, Б.С. Утєвського, С.Я. Фаренюка, М.Д. Шаргородського, Е.Г. Ширвіндта, І.В. Шмарова, О.М. Яковлєва та інших.

Зважаючи на комплексність проблеми, що вивчається, та плин часу, який змінював ідеологічні та суто практичні парадигми щодо виправлення засуджених, обрана тема дослідження видається актуальною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно з планом наукової роботи кафедри кримінального права Гуманітарного університету „Запорізький інститут державного та муніципального управління” за напрямком „Кримінально-правова охорона суспільних відносин та запобіжний вплив на злочинність” (Державний реєстраційний номер 0105U002568).

Робота ґрунтується на положеннях Комплексної програми боротьби із злочинністю на 2001-2005 рр., затвердженою Указом Президента України від 25 грудня 2000 р., № 1376/2000 р., обраний напрям дослідження узгоджується з програмою науково-дослідної роботи Державного департаменту України з питань виконання покарань від 11 липня 2000 р. № 5/1-18, Програмою подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 рр., затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 167 та Національним планом дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 рр., затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2001 р. № 479 із змінами та доповненнями, внесеними від 4 вересня 2003 р. № 1402.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є виявлення сутності виправлення засуджених жінок, що відповідає сучасним закономірностям суспільного життя, меж такого виправлення, засобів його досягнення, а також основних факторів, що протидіють виправленню засуджених жінок.

Для досягнення вказаної мети дослідження було зорієнтовано на вирішення таких основних завдань:

- дослідити історичний генезис соціально-філософського, кримінологічного та кримінально-правового розуміння виправлення засуджених жінок;
- визначити обґрунтованість розуміння виправлення засуджених жінок як *opinio moralis*,

тобто визнання ними норм суспільної моральності у якості імперативних або таких, що не можна приносити у жертву власним потребам;

- окреслити проблему вибору практикологічних критеріїв виправлення засуджених жінок;
- виявити стадії виправлення засуджених жінок у системі кримінально-правових та кримінально-виконавчих відносин;
- з'ясувати обґрунтованість та перспективність використання гендерного підходу у дослідженні проблеми виправлення засуджених жінок;
- дослідити проблему криміногенності місць позбавлення волі, де відбуваються покарання жінки, у контексті виправної функції покарання;
- визначити основні засоби виправлення та ресоціалізації засуджених жінок та виявити умови і ступінь їхньої ефективності;
- виявити ступінь співвідношення між виправленням засуджених жінок та діяльністю, особистісними і професійними якостями персоналу установи виконання покарання у виді позбавлення волі;
- дослідити проблему деєтатизації кримінально-виконавчої системи як засобу ефективного чи, навпаки, неефективного виправного процесу засуджених жінок;
- сформулювати основні проблеми виправлення засуджених жінок у постпенальній стадії.

Об'єктом дослідження є кримінально-виконавчий інститут виправлення засуджених жінок, тобто врегульовані кримінально-виконавчим правом суспільні відносини, що виникають з метою виправлення жінок, які засуджені до позбавлення волі.

Предметом дослідження є виправлення засуджених жінок, як процес і результат та його засоби, а також норми чинного законодавства, наукові погляди у сфері виконання та відбування покарання.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані Міністерства внутрішніх справ України, Державного департаменту України з питань виконання покарань, Міністерства юстиції України, а також результати опитування 143 жінок, які відбувають покарання у Чернігівській виправній колонії № 44 та 100 жінок, які становлять контрольну групу порівняно із засудженими жінками, а також результати анкетного дослідження (500 осіб), яке проводилося робочою групою, у склад якої входила дисертантка за програмою „Корекція”.

Методи дослідження. У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальнонаукові методи пізнання. *Діалектичний метод* використаний для дослідження сутності виправлення засуджених осіб та впливу ефекту нейтралізації свідомісного розладу на процес прийняття рішення щодо зміни свого ставлення до вчиненого, впливу засобів виправлення та ресоціалізації на внутрішні та зовнішні зміни для особистості засудженого. *Історико-порівняльний та формально-логічний* методи використовувались для дослідження генезису теорій виправлення

засудженої особи. *Метод системного аналізу* використовувався для аналізу негативних факторів, які впливають на процес виправлення засудженої, а також для виявлення закономірностей у ціннісних орієнтаціях та поглядів на справедливість засудження жінок до позбавлення волі та у контрольній групі. *Конкретно-соціологічний* застосовувався у процесі проведення опитування щодо утримання жінок, які відбувають покарання, можливостей їх виправлення й узагальнення його результатів, а також виявлення соціальних закономірностей перспектив розвитку недержавної складової майбутньої пенітенціарної системи нашого суспільства.

Для визначення загального і особливого у кримінально-виконавчих системах різних держав і правових концепцій чи правових поглядах нашої держави та деяких іноземних країн щодо виправлення засуджених жінок широко використовувався порівняльно-правовий метод.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вона є першим в Україні монографічним дослідженням виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мети покарання, на основі гендерного підходу до одержаних результатів визначається, насамперед, тим, що у науці кримінально-виконавчого права вперше в Україні предметом спеціального монографічного дослідження стали питання виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мети покарання, на основі гендерного підходу.

На основі проведеного дослідження сформульовано такі наукові положення, котрі претендують на наукову новизну і виносяться на захист:

1. Обгрунтовано позицію, що гендерний підхід до виправлення засуджених у кримінально-виконавчому праві у перспективі повинен бути врахованим як на законодавчому, так і на практичному рівні.

2. Вперше запропоновано авторське розуміння виправлення засуджених жінок як *opinio moralis*, тобто визнання жінкою норм суспільної моральності в якості імперативних таких, які не можна приносити у жертву власним потребам.

3. Зроблено спробу з'ясувати і розв'язати суперечність між кримінально-виконавчою системою і виправною функцією покарання, котрі містяться в існуючій парадигмі кримінальної юстиції. Важливим елементом нової парадигми пенітенціарної системи є діяльність громадянського суспільства для досягнення виправної мети покарання.

4. Додатково обгрунтовано, що засоби виправлення виконують функції основи, якими забезпечується безпека відбування/виконання покарання і їх межі мають зумовлюватися інтересами додержання прав та свобод людини і громадянина, які мають право на виправлення і ресоціалізацію. Відтак, виправлення засуджених жінок повинно будуватися на добровільній основі.

5. Для реалізації виховної функції покарання аргументується обов'язкова участь релігійних інституцій у виправленні засуджених жінок. Проте необхідно передбачити правило, за яким адміністрація УВП не повинна виявляти своє ставлення до певної релігії чи деномінації у конфесії

для того, щоб засуджені не використовували релігію задля своєї вигоди, залишаючись при цьому релігійно байдужими внутрішньо.

6. Сформульовано авторський підхід щодо надання допомоги засудженим жінкам у виробленні навичок подолання суб'єктивного механізму нейтралізації свідомісного розладу, необхідних для закріплення виправлення після їх звільнення.

7. Розвинуто і уточнено положення про те, що ставлення персоналу до засуджених і врахування ним гендерних особливостей співвідноситься із ефективністю впливу на основний об'єкт виправного процесу.

8. Вперше висунута і обґрунтована позиція, що виправлення засуджених жінок можливе й на стадії постпенального впливу на звільнену особу, що відбувається, передусім, через громадські інституції, які мають бути повноправним елементом пенітенціарної системи, відповідно до розуміння змісту понять виправлення та ресоціалізації, викладених у ст. 6 КВК.

9. Наведено додаткову аргументацію, чому особливу роль у виправному процесі на стадії постпенального впливу на осіб, які відбули покарання, повинні відігравати громадські організації.

10. Обґрунтовано необхідність вдосконалення КВК з метою підвищення його ефективності, а саме: уточнити ч. 5 ст. 110 КВК; доповнити ч. 1 ст. 138; ч. 2 ст. 118; ч. 3 ст. 128; ч. 1 ст. 156 КВК; викласти в новій редакції ч. 2 ст. 25; ст. 97; п. 3 ч. 1 ст. 138; ч. 1-3 ст. 141 КВК.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретична і практична значущість одержаних результатів полягає в тому, що викладені в роботі висновки та пропозиції можуть бути використані:

- у *законотворчій діяльності* – при підготовці проектів законів про внесення змін та доповнень до КВК для вдосконалення процесу виконання/відбування покарання засудженими жінками;
- у *правозастосовчій діяльності* – при вирішенні питань доцільності призначення довгострокових покарань у виді позбавлення волі на певний строк щодо засуджених жінок; у діяльності установ з виконання покарань у виді обмеження та (чи) позбавлення волі в процесі здійснення виправного впливу на засуджених жінок;
- у *навчальному процесі* – при підготовці відповідних розділів підручників та навчальних посібників, а також при викладанні курсу кримінально-виконавчого, кримінального права, кримінології та відповідних спецкурсів.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації доповідалися на семи наукових конференціях і семінарах: міжнародному семінарі “Відновлювальне правосуддя” (м. Запоріжжя, 2003 р.); щорічній міжнародній науково-практичній конференції “Запорізькі правові читання” (м. Запоріжжя, 2003 р.); “Проблеми виконання кримінальних покарань у виді позбавлення волі та його альтернатив: історія та сучасність” (м. Чернігів, 2003 р.); “Проблеми застосування покарань, не пов’язаних з позбавленням волі” (м. Чернігів, 2004 р.); “Права жінчин в

заклучений” (м. Одеса, 2004 г.); “Дні науки. Правове забезпечення сфери державного управління та місцевого самоврядування” (м. Запоріжжя, 2004 р.); “Покарання та його наслідки: закономірності, причинність та стратегія кримінальної політики України” (м. Запоріжжя, 2005 р.); двох засіданнях круглих столів: “Шляхи гуманізації відбування покарання засудженими жінками та пошук ефективних шляхів для виправлення і ресоціалізації цих жінок” (м. Київ, 2005 р.); “Досвід партнерства громадських організацій та державних структур в реалізації реформи кримінально-виконавчої системи” (м. Київ, 2005 р.); двох громадських слухань: “Дотримання прав та свобод співробітників пенітенціарних закладів Чернігівської області – запорука запобіганню застосування насильства над засудженими” (м. Чернігів, 2003 р.); “Громадськість та розвиток альтернатив в Україні” (м. Чернігів, 2004 р.).

Публікації автора. Основні результати дисертаційного дослідження відображені у дванадцяти наукових працях, три з яких опубліковані у фахових юридичних виданнях, перелік яких затверджений ВАК України.

Структура дисертації обумовлена логікою дослідження, метою та завданнями. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що вміщують дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (265 найменувань на 24 сторінках) і 7 додатків (на 23 сторінках). Загальний обсяг роботи – 244 сторінки, у тому числі, 196 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, її зв'язок з науковими програмами, планами та темами, визначена мета і завдання роботи, об'єкт і предмет дослідження, розкривається наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, наводяться дані щодо їх апробації.

Перший розділ „Кримінально-правова сутність виправлення засуджених, як мети покарання” складається з чотирьох підрозділів.

У **підрозділі 1.1. „Соціально-філософське, криминологічне та кримінально-правове розуміння виправлення засуджених”** досліджується генезис поглядів на виправлення злочинців.

Погляд на виправлення злочинця, як на зміни в його моральнісній сфері, більшістю вченими розумівся у більш широкому контексті, ніж власне моральна сфера суспільства та індивіда; вона охоплювала не лише моральні цінності людини, а, в певній мірі, і внутрішній світ: світосприйняття, духовну основу життя, ставлення до оточуючих як до рівних у ціннісному розумінні суб'єктів. Думки про відносну неконтрольованість девіантної поведінки особистості її внутрішніми механізмами самоконтролю, значною мірою визнавали можливість виправлення особи злочинця, причому покладалися великі сподівання саме на внутрішній механізм самоконтролю зі стандартом

поведінки у вигляді суспільної моральності. Однак, моральному виправленню надавалося і надається гранично широкого змісту, оскільки загальновідомо, що в Кримінальному кодексі, як і в інших нормативно-правових актах, мають відображення, так звані, „моральнісно нейтральні” делікти, найчастіше це пов’язано з існуванням інструментальних норм подвійної превенції. Отже, фактично, під моральним виправленням розуміють не лише прийняття особою імперативності моральнісних норм, але й інших соціальних норм, у тому числі, правових. Відтак, про виправлення засудженого говорять не лише у контексті формування почуття моральнісної відповідальності, а й соціальної відповідальності взагалі.

Наголошується на можливостях кримінально-виконавчої системи змінювати людей внутрішньо на краще. Проте це не завжди під силу навіть відкритій соціальній підсистемі і цілком залежить від бажання та мотивації людини. Таку допомогу може і зобов’язане, виходячи із основних природних прав людини, надати суспільство через кримінально-виконавчу систему, яка не виключає впливу з боку сім’ї, близьких, громадянського суспільства, релігійних організацій, фахівців.

У підрозділі 1.2. „Виправлення засуджених як *opinio moralis** і проблема вибору праксіологічних його критеріїв” досліджується питання обґрунтованості розуміння виправлення засуджених як визнання ними норм суспільної моральності у якості імперативних та вибору критеріїв визначення досягнення чи не досягнення виправлення.

Необхідність виправлення особи слід пов’язувати не лише з дегенерацією моральної сфери винного, а й з оптимізацією внутрішніх психічних процесів у сенсі навчання особи умінню керувати механізмом самооцінки і оцінки власних вчинків з точки зору дотримання паритету індивідуальних і суспільних інтересів з метою уникнення завдання шкоди останнім. Імперативізація певних моральних норм у свідомості засудженого – це одна з важливих і одночасно складних стадій виправного процесу, однак, не головна, оскільки усвідомлюючи важливість певної суспільної цінності, делінквент може одночасно підключати механізм конкретизації цієї цінності стосовно ситуації, з якою він зіткнувся і нівелювати її, посилаючись на інші соціально генеровані моральні принципи, навмисно невірно тлумачачи останні або модифікуючи їх зміст.

Акцентується увага на окремих положеннях визнання імперативних норм засудженими жінками. Засуджені мають навчитися переступати через те ставлення у їх житті, яке вони розцінюють як несправедливе і брутальне.

Проблема вибору праксіологічних критеріїв виправлення особи полягає, насамперед, у необхідності конкретно визначитись із завданнями кримінально-виконавчої системи щодо питання

* *opinio moralis* (лат.) – визнання суб’єктом норм суспільної моральності у якості імперативних, тобто таких, що не можна приносити у жертву власним потребам.

виправлення засуджених. Існує потреба у комплексному підході до врахування внутрішніх інтенцій злочинця і методів нейтралізації когнітивного чи суспільно-ціннісного дисонансу. Наявні критерії виправлення засуджених, незалежно від концепції теорії виправлення, є формальними, хоча цілком заперечити їхню невірність було б неточним. Очевидно, що їх можна застосовувати на практиці, однак дійсний, хоча і вірогідніший результат вони зможуть дати лише у тому випадку, коли будуть відомі мотиви позитивної поведінки засуджених у пенальний та постпенальний періоди.

У підрозділі 1.3. „Стадії виправлення засуджених жінок та процес його закріплення в системі кримінально-правових і кримінально-виконавчих відносин” звертається увага на питання співвідношення стадій та ступенів виправлення засуджених жінок, оскільки у літературі ґрунтовно не досліджувалися особливості процесу виправлення особи з точки зору його поступальності, а розглядалися лише типи криміналізованості особи злочинця, що, як передбачалося, зумовлювало і особливість можливого виправлення чи низької його ймовірності.

Вбачається, що питання стадій виправлення засуджених жінок слід пов'язувати із видом правових відносин, у яких перебувають відповідні державні органи і особа, яка вчинила злочин. Це буде вимагати врахування особливостей протікання внутрішніх процесів у свідомості особи з огляду на специфіку зовнішніх обставин, які відбуваються протягом часу від вчинення злочину до погашення чи зняття судимості, а також мають вплинути на визначення можливих і допустимих заходів впливу на особу засудженого, оскільки мета виправлення буде виправданою, якщо при цьому не порушуються природні і соціальні права людини, поважаються ті блага людини, які держава і суспільство не мають права обмежувати чи позбавляти їх зовсім.

Виправлення осіб, які вчинили злочин, можливе на допенальній, у пенальній і на постпенальній стадіях. Виправлення на стадії постпенального впливу на звільнену особу відбувається, передусім, через громадські інституції, які мають бути повноправними елементами пенітенціарної системи України.

У підрозділі 1.4. „Гендерний підхід до виправлення засуджених, його обґрунтованість та перспектива” висвітлені питання стосовно обґрунтованості використання гендерного підходу до закономірностей виправлення засуджених до позбавлення волі жінок та формулюється перспектива його застосування у кримінально-правовій та кримінально-виконавчій політиці.

Результати попередніх досліджень не вказують на особливості самого механізму (процесу) виправлення засуджених до позбавлення волі жінок, однак, підвищена сенситивність жінок, їхні ціннісні пріоритети, що обумовлені гендерними стереотипами та роллю вимагають врахування того, що стосовно засуджених жінок має бути здійснена така лібералізація умов відбування покарання, яка б мінімізувала ймовірність розриву родинних та інших близьких стосунків, зменшила перешкоди до здійснення материнських функцій безпосередньо, без розриву із дитиною.

Наголошено на тому, що має бути переглянута політика щодо застосування тривалих строків позбавлення волі до жінок навіть усупереч каральній символізації покарання, яка притаманна побутовому типу суспільної правосвідомості.

Другий розділ „Засоби досягнення виправлення засуджених жінок на стадії кримінально-виконавчих відносин” складається із трьох підрозділів, які присвячені засобам досягнення виправлення засуджених жінок на стадії кримінально-виконавчих відносин, а також умовам їхньої ефективності.

У підрозділі **2.1. „Проблема криминогенності місць позбавлення волі для жінок у контексті виправної функції покарання”** досліджено питання негативного впливу сучасних місць позбавлення волі на внутрішній світ засуджених жінок та подальшу їхню поведінку.

Як уявляється, суперечності між в'язничною і виправною системами покарання полягають у існуючій парадигмі кримінальної юстиції. Вбачається, що кримінально-виконавча система щодо місць виконання покарання у виді позбавлення волі, в якій відбувають покарання жінки, потребує концептуального переосмислення. Необхідно вироблення соціальної бази для відповідної системної декриміналізації самого феномену місця відбування покарання у виді позбавлення волі. Означене завдання держава самотужки виконати не в змозі, однак, її роль може виявитися надзвичайно важливою у підтримці нових, науково обґрунтованих пенітенціарних ініціатив. Важливим елементом нової парадигми пенітенціарної системи є розуміння того, що остання ніяк не може обмежитись лише державними інституціями.

У підрозділі **2.2. „Карально-виховні засоби виправлення засуджених жінок і проблема підвищення їхньої ефективності”** розглядаються роль та умови ефективності конкретних засобів досягнення виправлення засуджених: режиму відбування покарання, суспільно корисної праці, освіти, виховної роботи.

Автор дотримується положень про те, що виправлення засуджених – це формування у них шанобливого ставлення до людини, суспільства, праці, норм, правил та традицій людського співжиття, дотримання вимог закону та відмова від вчинення у подальшому злочинних діянь.

Ефективно здійснити це можна лише на основі вільного і самостійного прийняття особою рішення про необхідність змінити ставлення до свого життя, його пріоритетів та перспектив, усвідомлення і правильне розуміння цінності та інтересів інших осіб. Це є основним об'єктом впливу інституціональних органів держави і громадських інституцій до, під час і після відбуття засудженими покарання. Вплив на зазначений об'єкт здійснюється за допомогою засобів виховання, через двостороннє спілкування з близькими, представниками громадськості, обмеження спілкування (при бажанні засудженої) з іншими особами, які перебувають в місцях позбавлення волі, через релігійне спілкування, аксіологічно орієнтовану, а не лише професійно, освіту тощо. Уявляється, що роль таких засобів виправлення, як суспільно корисна праця та режим

виконання/відбування покарання, загальноосвітнє та професійне навчання, у протидії внутрішньому криміналізаційному механізму особи перебільшена, і вони повинні становити засоби для об'єкта виправного впливу другого плану.

У підрозділі 2.3. „Персонал установи виконання покарання та деєтатизація кримінально-виконавчої системи як засіб ефективного виправного процесу засуджених жінок” досліджується роль, яку виконує персонал виправних колоній, і яка впливає на ефективність засобів виправлення засуджених жінок. Аргументується необхідність вироблення нової концепції служби в установах виконання покарань.

Головними проблемами, які можуть стати на заваді реформуванню кримінально-виконавчої системи, є недопустимий рівень етатизму у держаній кримінально-виконавчій політиці та ізоляціоністська політика практики діяльності кримінально-виконавчих установ і загальна неготовність, незрілість українського суспільства опікуватися проблемами пенітенціарного плану у таких масштабах, яких вони дійсно потребують.

Третій розділ „Постпенальний вплив на особу, яка відбула чи була звільнена від відбування покарання у виді позбавлення волі” складається із двох підрозділів, присвячених проблемам, пов'язаних із виправленням засуджених жінок на постпенальній стадії кримінально-правових відносин та протидії ефекту самовиправдання (нейтралізації) звільнених осіб чи таких, які відбули покарання у виді позбавлення волі, в умовах волі.

У підрозділі 3.1. „Проблеми перехідного періоду та нейтралізація ефекту самовиправдання звільнених жінок чи тих, які відбули покарання у виді позбавлення волі в умовах волі” досліджується питання нейтралізації ефекту самовиправдання особою, яка була звільнена чи відбула покарання у виді позбавлення волі з врахуванням гендерних особливостей жінок.

Вбачається, що застосування до жінок-злочинниць такого покарання, як позбавлення волі, може викликати у них сильне внутрішнє обурення на суспільство, що супроводжується небажанням продемонструвати йому своє змінене ставлення до вчиненого нею і усвідомлення необхідності відмовлятися від можливості вдаватися до подібної поведінки у схожих обставинах. Така жінка вважає себе жертвою суспільства, і таким чином змінює стратегію самовиправдання, утверджуючи своє позитивне реноме через „залік” взаємного зла, що заподіяне нею і заподіяне їй.

Просування приведення жінки до каяття, як результату відмови від позиції самовиправдання, пов'язане із необхідністю розуміння особою, що її механізм самозахисту у своїй основі є шкідливим і стоїть на заваді для набуття жінкою нових перспектив у житті та конструктивного подолання когнітивного дисонансу, який насправді „ховається” у свідомості чи підсвідомості жінки, а не зникає чи нейтралізується. Розкриття цієї закономірності дозволяє жінці

об'єктивно поставитись до вчиненого злочину та особистої реакції на нього, допомагає в подальшому відмовитися від продовження злочинної діяльності.

У підрозділі 3.2. „Виправлення засуджених жінок у постпенальній стадії: основні проблеми та шляхи їх вирішення” розглядається проблема можливості та необхідних умов виправлення засуджених жінок на постпенальній стадії розвитку кримінально-правових відносин.

Виправний вплив на жінку, звільнену із установи виконання покарань, має важливе значення і виправдовує наявність кримінально-правових відносин на цій стадії. Особи, які відбули покарання у виді позбавлення волі, не бажають знову опинитися у полі зору правоохоронних і пов'язаних із їхньою діяльністю державних органів, оскільки це асоціюється у них з примусом та продовженням кримінально-виконавчих відносин. Відтак, особливу роль на цьому етапі повинні відігравати громадські організації.

Правовий статус, умови та нормативні рамки діяльності громадянських інституцій у кримінально-виконавчій системі та системі постпенального впливу на осіб, які відбули покарання, на загальному рівні не врегульовані. Запропоновано подолання зазначеної проблеми через лобіювання державних програм впливу на суспільну свідомість щодо злочинності, засуджених, їхніх прав і свобод, гуманного ставлення до осіб, які відбувають покарання та звільнених з місць позбавлення волі, переосмислення погляду на особу засудженої жінки як на таку, котра потребує допомоги, підтримки, співчуття, навіть у тому випадку, коли нею вчинено особливо небезпечний злочин.

У **висновках** викладено найважливіші результати проведеного дослідження, зокрема, теоретичне узагальнення і нове вирішення науково-практичної проблеми, що виявляється у зміненій парадигмі ставлення до феномену виправлення засуджених до позбавлення волі жінок на основі поєднання різноманітних наукових підходів, що включає: аксіологічний, гендерний та теорію нейтралізації когнітивного дисонансу. Наукові результати дають змогу переоцінити існуючі підходи до процесу виправлення засуджених до позбавлення волі жінок і таким чином реформувати кримінально-виконавчу систему у бік більш адекватного ставлення до особи засудженої, умов відбування нею покарання у виді позбавлення волі та оптимізувати систему засобів виправлення засуджених жінок на всіх стадіях здійснення кримінально-правових та кримінально-виконавчих відносин.

У дослідженні також здійснені практичні рекомендації, що впливають із його результатів, пропозиції щодо вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства України.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бадира В.А., Богатирьов І.Г. Корекція поведінки засуджених жінок в установах виконання покарань. Навчальний посібник. – Чернігів: ПОД Чернігівського ДЦНТІ, 2003. – 168 с.
2. Бадира В.А. Співпраця громадськості та установ виконання покарань Чернігівської області – як фактор сприяння практичному застосуванню пенітенціарними закладами міжнародних стандартів у своїй діяльності. Навчальний посібник. – Чернігів: БО „ЧЖПЦ”, 2003. - 48 с.
3. Бадира В.А., Демчук М.В. Методика вивчення корекційного впливу на поведінку засудженого в умовах позбавлення волі. Кримінально-виконавча система в Україні: проблеми, пошуки, перспективи // Матеріали науково-практичної конференції „Проблеми виконання кримінальних покарань у виді позбавлення волі та його альтернатив: історія та сучасність”. – Вип. 3. – Чернігів: Чернігівський юридичний коледж ДДУ ПВП, 2003. – С. 42-46.
4. Бадира В.А. Пам’ятка для осіб, що працюють в пенітенціарних установах. Матеріали у допомогу співробітникам пенітенціарних установ. – Чернігів: БО „ЧЖПЦ”, 2003. - 34 с.
5. Бадира В.А. Аналіз національного законодавства щодо кримінальних покарань, не пов’язаних із позбавленням волі. Навчальний посібник для студентів, курсантів та практичних працівників кримінально-виконавчих інспекцій. – Чернігів: СПД Чаус В.О., 2004. – 42 с.
6. Бадира В. Особливості тримання жінок, засуджених до довічного ув’язнення //Аспект. Інформаційний бюлетень. – 2004.- № 3. – С.8 - 9.
7. Бадира В.А.Альтернативні позбавленню волі види кримінальних покарань – шлях до виправлення засуджених //Дні науки: Зб. тез доповідей: В 3-х т. / Гуманітарний університет “ЗІДМУ”, 28-29 жовтня 2004 р. – Запоріжжя: ГУ “ЗІДМУ”, 2004. – Т. 3. – С. 54 – 55.
8. Бадира В.А. Введення альтернатив, як питання вибору цінностей // Матеріали науково-практичної конференції „Проблеми застосування покарань, не пов’язаних з позбавленням волі”. – Чернігів, 2004. - С.82-86.
9. Бадира В.А., Чебоненко С.О. Пенітенціарна педагогіка та виховна робота із засудженими до покарань, не пов’язаних з позбавленням волі. – Чернігів: СПД Чаус В.О., 2005. – 70 с.
10. Бадира В.А. Виправлення засуджених як *opinio moralis* // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2005. – № 1 (23) – С. 77-83.
11. Бадира В.А. Виправлення засуджених жінок шляхом застосування альтернативних покарань: світовий досвід //Держава та регіони. Науково-виробничий журнал. Серія: Право. – 2005. - № 1.- С.103-106.
12. Бадира В.А. Стадії виправлення засуджених до позбавлення волі жінок //Вісник Запорізького юридичного інституту: Зб. наук. праць. – 2005. - № 2. – С.132-139.

АНОТАЦІЯ

Бадира В.А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання. –

Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Львівський національний університет імені Івана Франка. - Львів, 2005.

Дисертацію присвячено системному дослідженню виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як однієї з цілей покарання, що ґрунтується, зокрема, на аксіологічному та гендерному підходах.

Використання різноманітних методик дослідження дозволило сформулювати розуміння виправлення засуджених, яке не ґрунтується виключно на *opinio moralis*, оскільки це б суперечило аксіологічним закономірностям, що склалися у суспільстві. Нова концепція розуміння виправлення засуджених жінок дозволила критично переосмислити минулу та нинішню кримінально-виконавчу систему та її компоненти. Додатково аргументована необхідність деетатизації кримінально-виконавчої системи та наведено обов'язкові умови для трансформації кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну щодо українських реалій.

Ключові слова: виправлення, гендерний підхід, деетатизація кримінально-виконавчої системи, моральне виправлення, пенальний вплив, соціальна адаптація.

АННОТАЦІЯ

Бадыра В.А. Исправление женщин, осужденных к лишению свободы, как цель наказания. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко. - Львов, 2005.

В диссертации показано теоретическое обобщение и новое решение научно-практической проблемы, что выражается в измененной парадигме отношения к феномену исправления женщин, осужденных к лишению свободы на основе сочетания различных научных подходов, включающих аксиологический, гендерный и теорию нейтрализации когнитивного диссонанса. Она (парадигма) даст возможность переоценить существующие подходы к явлению и процессу исправления женщин, осужденных к лишению свободы и таким образом реформировать уголовно-исполнительную систему в сторону более адекватного отношения к личности осужденной, условий отбывания ею наказания в виде лишения свободы и оптимизировать систему средств исправления осужденных женщин на всех стадиях уголовно-правовых отношений. В исследовании также сделаны акценты относительно определенных условий стратегии постепенной

трансформации уголовно-исполнительной системы Украины в пенитенциарную, с учетом национальных особенностей и тенденций современного развития этой сферы в отдельных наиболее развитых странах мира.

В диссертации выдвинута и обоснована позиция, состоящая в том, что исправление осужденного как *opinio moralis*, т. е. как признание субъектом норм нравственности в качестве императивных является упрощенческим, поскольку внутренние интенции преступника могут претерпевать влияние эффекта нейтрализации когнитивного диссонанса, а потому не вступать для этого лица в явное противоречие с его ценностными убеждениями, которые, как правило, существенно не отличаются от ценностных убеждений лиц, которые не совершали преступлений.

В работе подчеркивается мысль о том, что противоречия между тюремной системой и исправительной состоят в существующей парадигме уголовной юстиции. Уголовно-исполнительная система относительно мест лишения свободы требует концептуального переосмысления. Эту задачу государство самостоятельно выполнить не в состоянии, однако, его роль может оказаться важной в поддержке новых, научно обоснованных пенитенциарных инициатив. Важным элементом новой парадигмы пенитенциарной системы является понимание того, что она не может ограничиться только государственными институтами.

Режим исправительной колонии, выполняя функции фона, на котором обеспечивается безопасность отбывания/исполнения наказания и его границы должны обуславливаться интересами соблюдения прав и свобод человека и гражданина, которые имеют право на исправление и ресоциализацию. Принудить к исправлению не может ни государство, ни общество, ни иной человек, т.к. это добровольное дело самой личности. Поэтому исправительные потенции режима значительно преувеличены и перемещены из плоскости формы и вынужденной необходимости в “конструктивное” средство влияния на внутренний мир человека.

Делается вывод о том, что труд, в соответствии с базовыми закономерностями человеческой психологии, может иметь исправительный, ресоциализационный или антикриминогенный потенциал только при условии его добровольности, в противном случае труд исполняет роль карательного средства, не вызывая у осужденной уважительного к нему отношения и стремления к труду в будущем. Труд выполняет функцию предохранителя от деградации личности, которая возможна из-за пребывания осужденной в местах лишения свободы и является важным средством реставрации личности, при условии стремления и приобретения перспектив на будущее в ее сознании.

В диссертации представлены аргументы в пользу того, что идея “прогрессивной системы” отбывания наказания с ее поощрениями и взысканиями представляется формальной и неадекватной действительной пенитенциарной системе.

Выдвинута и обоснована позиция, что осужденным должна предоставляться помощь в выработке умений преодоления субъективного механизма нейтрализации когнитивного диссонанса, вызванного обвинением и осуждением за совершенное преступление. Осуществить это возможно на основе свободного и самостоятельного принятия лицом решения о необходимости изменить отношение к своей жизни, ее приоритетам и перспективам, осознание и правильное понимание ценности интересов тех (того), кто (что) ему дорог (-о) и близок. Это является основным объектом воздействия институциональных органов государства и гражданских институтов до, во время и после отбытия осужденными наказания.

Отмечается также, что роль таких средств исправления, как общественно полезный труд, режим исполнения/отбывания наказания, общеобразовательное и профессиональное образование в противодействии внутреннему криминализационному механизму личности преувеличена. Они скорее составляют средства для объекта исправительного воздействия второго плана, которые обеспечивают оптимальный и частично благоприятный фон для воздействия на основной объект исправительного процесса.

Ключевые слова: исправление, гендерный подход, деэтатизация уголовно-исполнительной системы, нравственное исправление, пенальное влияние, социальная адаптация.

SUMMARY

Badyra V.A. Reforming women under prison sentence as the aim of punishment. – Manuscript.

Thesis for candidate's degree in law sciences by specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal-executive law. – Ivan Franco Lviv National University, Lviv, 2006.

Thesis deals with the system research of reforming women under prison sentence as one of the aims of punishment that is in particular based on the axiological and gender approaches.

The use of various methods of researching made it possible to formulate the understanding of reforming the sentenced that is not based only on opinion morals, as it would be a contradiction to the axiological regularity that had set in the society. A new conception of understanding the sentenced reforming enabled in a critical way to re-interpret the past and the present criminal-executive system and its components. In addition, there argued the necessity of de-etatising the criminal – executive system and the obligatory conditions for the transformation of the system mentioned into penitentiary in the context of the Ukrainian realities are presented.

Key words: reforming, gender approach, de-etatising of criminal-executive system, moral reforming, penal influence, social adaptation.

Підписано до друку 03.03.2206 р. Формат 60x90/16

Ум.друк.арк.. 0,9 Обл.-вид. Арк.. 0,9

Тираж 100 прим. Папір офсетний. Зам №427

Надруковано видавничим центром

П.П. "Гордій"

79000, м. Львів, вул.. Словацького, 18